

YUGOSLAV EPİK HALK ŞİİRİ*

Yazan: Albert B. LORD
Çeviren: Figen KARABOĞA**

Folklor konusunda en ayrıntılı çalışmalarından bir tanesi, bu konudaki gerçekleri kısa balatlarla değil fakat bazılarını 13.000 dizeden oluşan epik şiirlerle yeniden ortaya çıkarma işini üstlenmiştir. Harvard Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat ve Slav Dilleri profesörü olan Albert B. Lord, kendisinin ve Milman Parry'nin 1930'lardaki gezilerde derledikleri epik geleneğin akıbetini araştırmak için birçok defa Yugoslavya'da alan araştırması yapmıştır (1950, 1951, 1962, 1963 ve 1964 yıllarında). Bunu yaparken, aynı epikleri mümkünse aynı kişiden derlemeye çalıştı. Ardından, nelerin hatırlandığını ve nelerin hatırlanmadığını anlayabilmek için bu yorumları karşılaştırdı. Onun bu çalışması, tek bir geleneğe zaman içinde oluşan değişimlerin ve çeşitlenmelerin doğasını araştırma olanağı sağlar.

Doğu Avrupa'daki sözlü epige yönelik ilgi, Homeros'un epiklerinde kullandığı kompozisyon tekniklerini aydınlatılma umudundan kaynaklanır. Günümüzdeki epik kompozisyon tekniklerinin, muhtemelen yüzyıllarca önceki epik şairlerin/şarkıcıların kullandıklarıyla aynı olduğu varsayılır. Bu, geçmişte açıklayabilmek için şimdiki araştırmanın bir örneğidir. Lord, şairlerin, bütün bir şiiri kelime kelime değil de, hikâyenin sadece, çeşitli formüllerin ve geleneksel işlemlerin içine yerleştirilebileceği genel bir çerçevesini anımsadıklarını keşfetmiştir. Sanat ve epik kompozisyon zana-

atı hakkında çok ilginç bir çalışma için, Lord'un *The Singer of Tales* (Cambridge, Mass., 1960; New York, 1965) isimli kitabına bakınız. Diğer bir ilginç çalışma, oldukça benzer dizeleriyle Wolfram Eberhard'ın *Minstrel Tales from Southeastern Turkey* adlı kitabıdır (University of California Publications, Folklore Studies, No. 5 –Berkeley and Los Angeles–1955).

Yugoslavya'ya üçüncü ziyaretimin iki amacı vardı. Birincisi, Harvard Üniversitesi'nden Milman Parry'nin 1933-35 yılları arasında derlediği epik masalları anlatan bu şairleri, onun derlediği aynı şarkıların farklı yorumlarını kayıt edebilmek için araştırıyordum.¹ Bu tür materyaller, bir şarkının/şiirin belli bir şarkıcı/şair tarafından on beş yıl boyunca söylenmesinde hem müzikal hem de metinsel düzeyde meydana gelen değişimlerin kesinliğini belirleyebilmemizi sağlayabilirdi. İkincisi, yalnızca eski repertuarın devam etmesi anlamında değil, fakat aynı zamanda bu geleneğin son on yılda meydana gelen fırtınalı olaylardan yeni şarkılar yaratılmasındaki canlılığı anlamında, Yugoslavya'daki muazzam epik şiir geleneğinin şu anki durumunu gözlemleyebilmeyi umuyordum.²

1934'te derlediğimiz epik masalların genç şairleri/şarkıcılarından birisi Novi Pazarlı Sulejman Fortić'ti ve o zaman otelde garsonluk yapıyordu. 1950 yılının 13 Mayıs'ında Novi Pazar'a var-

* Bu yazı, Alan Dundes'in editörlüğünü yaptığı *The Study of Folklore*'un 265-268. sayfalarında "Yugoslav Epic Folk Poetry" adıyla yer almıştır.

** Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halkbilimi Yüksek Lisans Öğrencisi

mamızdan bir saat sonra, kendimi yeniden Sulejman'la konuşuyor buldum, 45 yaşındaydı artık. Ona rastlamak büyük şanstı. Garsonluğu bırakmıştı. Ulusal Cephe'nin yerel başkanıydı ve göğsü madalyalarla doluydu. Hayatının bir yoksulluktan kendi bölgesinin gelişiminde paylaşıyor olduğunu duyumsadığı diğer bir yoksulluğa nasıl değiştiğinin hikâyesini onun kendi ağzından kaydedebileceğim için çok memnundum. Ve onun şarkıları bu değişimi daha bir güvenle, kendisine ve güçlerine duyduğu güvenle yansıtıyordu. Bu durum özellikle bazı "oyalayıcı" dizelerin olduğu birkaç örnekte çok belliydi: "Sonra onu görmeliydin, benim gri şahinlerim!"

Dizelerdeki değişimleri göstermenin en iyi yolu, Bağdat şarkısının Fortiç'ten dinlediğim 1934 ve 1950 yorumlarını kısa birer pasaj halinde yan yana koymak olacaktır.³ Resmi bir giriş bölümünün (iki 1934 yorumunun 4 dizesi, 1934 yorumlarından birinin 7 dizesi ve 1950 yorumunun 12 dizesi) ardından şarkı başlar:

1934

Sultan Süleyman erkenden uyandı,
Erkenden uyandı beyaz kalesinin içinde,
Sonra paşalarını ve vezirlerini çağırttı,
Hatta paşalarını ve vezirlerini.
Paşalar ve vezirler geldiğinde,
Sultan onlarla uzun uzun konuştu:

1950

Bir sabah şafak erken söktü,
Şafak söktü ve güneş parladı;
Sultan Süleyman erkenden uyandı
İstanbul'da, beyaz şehirde,
Sonra paşalarını ve vezirlerini çağırttı,
Paşalarını ve vezirlerini bir araya topladı
Bir araya topladı ve şöyle dedi onlara:

Aynı pasajın aynı şarkıcıdan 1934'te kaydedilen diğer iki yorumuyla yapılan ve hemen aşağıda yan yana verilen karşılaştırmanın, on beş yıllık bir sürede meydana gelen değişimlerin 10 dakika aralıklarla oluşan değişimlerden çok büyük olmadığına işaret ettiği görülebilir:

1934 A

Bir sabah şafak erken söktü,
Sultan Süleyman erkenden uyandı,
Sonra paşalarını ve vezirlerini çağırttı,
Ve paşalar ve vezirler geldiler
Sultanın beyaz kalesine,
Ama Sultan Süleyman ne dedi:

1934 B

Sultan Süleyman erkenden uyandı,
Erkenden uyandı beyaz kalesinin içinde,
Sonra paşalarını ve vezirlerini çağırttı,
Paşalar ve vezirler geldiğinde,
Sultanın huzurunda durdular,
Ve şimdi sultan konuştu:

Bu örnek, bu yeni materyalin sunduğu araştırma olanaklarını çok iyi resmediyor.⁴

Öykünün, 1934 ve 1950 yorumlarında anlatıldığı gibi karşılaştırılması, bizi, aynı zamanda farazi fakat önemli sonuçlara götürür. Şarkıda hem kadın kahramanın hem de kahramanın geldiği kentin adı değiştirilmiştir. Temadaki olası genişlemelere ya da daralmalara ek olarak başka ayrıntılarda da bazı değişiklikler vardır; örneğin, sultan Bosnalı kahramanlardan birisine bir mektup yolladığında, mektup, eski yorumlarda olduğu gibi doğrudan gönderilmez, fakat başka bir kahraman aracılığıyla yollar. Bununla beraber, öykünün ana hatları en sona dek aynı kalır. Fakat, öykünün finali kökten değişmiştir: Eski yorumda, kadın kahraman kahramanı

terk ederek onunla evlenmeyi reddeder, oysa, 1950'teki yorumda evlenirler ve mutlu bir hayat sürerler. Öykünün 1950'deki bu finali şarkının bildiğimiz diğer yorumlarıyla uyuşur; 1934 yorumu ise çok tuhaf sonlanır. Bu tek örnek, başlıca tematik materyal ile ilgilenildiği ölçüde, esasen geleneğin tutucu karakterine işaret eder, ve başka şarkılar için yapılan analizlerin bu durumu doğrulayıp doğrulamadığını görmek ilginç olmaktadır.

1935 yılında, Bijelo Polje yakınlarında, Avdo Mededović⁵ adında bir şarkıcıdan şarkılar derlemiştik. 12.000 dizelik iki şarkıdan bir tanesi fonograf kayıdı, diğerini ise dikte ettirmiştik. Avdo'nun seksen yaşında hâlâ hayatta olduğunu öğrenmek özellikle etkileyici bir deneyimdi. Benim için hâlâ şarkı söyleyebilirdi; 1935'te kaydedilen aynı şarkının en etkileyici bölümünü ve şarkının nakaratıyla diğer uzun şarkıyı mikrofona ezberden okuyabilirdi. Altta-kiler, onun Osman Delibegović ve Pa-vicević şarkısının giriş dizeleridir:

1935

İlk söz, ah Tanrım, bize yardım et!
Ve ikincisi, olur elbet, Tanrı bahşederse!
Her şeye kâdir Tanrım, yardımcımız ol
Her saniye ve her saat!
Senin barışın ve mutluluğun bizimkiler olsun,
Ki onlarla teselli ve neşe bulabiliriz
Oturduğumuz bu yerde...

1950

İlk söz, bize yardım et, Her şeye kâdir Tanrım!
Bu da ikincisi, olur elbet, Tanrı bahşederse!
Onu sık sık anarsak ancak,
O da kudretiyle bize yardım edecektir.
Tanrı'nın adıyla sahte yeminler etmeyin,
Çünkü eski ve ilahi bir atasözü var,
Yalan söyleyene Tanrı yardım etmez...

Bu şarkının şimdiki Avdo yorumu, Avdo'nun yaşı ve hastalığı nedeniyle yal-

nızca 8.000 dizeden oluşuyor, ancak hâlâ güzel bir şarkı.

Avdo'nun en azından bir sonraki nesil için temsil edeceği bu eski ve güzel geleneği keşfetmek memnuniyet vericiydi. 20'ler ve 30'lardan bu eski şarkıları bilen ve Avdo'nun oğlunun da dahil olduğu yeterince şarkıcı keşfettim. Gene de, bu iki kuşağın da geçip gitmesinden sonra ne olacağı ciddi bir sorudur. Şimdiki Yugoslav hükümetinin cahillikle mücadelede aldığı uzun mesafe, hiç kuşku yok ki sözlü gelenek üzerinde derin bir etki bırakacak.

NOTLAR

¹ Parry ve Lord'un alan yöntemleri için bkz. *Serbo-Croatian Heroic Songs/Giriş*, c.1, "Novi Pazar", derleyen Milman Parry, çeviren ve yayına hazırlayan Albert Bates Lord (Belgrat ve Cambridge, 1954). Harvard Üniversitesi kütüphanesinde bulunan Parry Koleksiyonu'ndaki metinler, transkripsiyonlar ve lirik şarkıların morfolojisi için bkz. Béla Bartók ve Albert B. Lord, *Serbo-Croatian Folk Songs* (New York, 1951). (y.n.)

² Lord, makalenin orijinalinde (s. 61), 1941'deki Alman istilasına ve "Tito ve Parti liderliğindeki" şiddetli direnişe gönderme yapan çağdaş bir şarkı örneği veriyor. (y.n.)

³ Fortić'in şarkısının 1934 ve 1950 yorumları hakkında daha fazla yorum için bkz. *The Singer of Tales*, s. 117-18. (y.n.)

⁴ Bu iki pasaj *Serbo-Croatian Heroic Songs* içinde yayımlanmıştır, c.2 (Belgrat ve Cambridge, 1953) 197, 198, 208. (y.n.)

⁵ Repertuarında en az 58 epik bulunan bu olağanüstü şarkıcıyla yapılan bir röportaj için bkz. Albert Bates Lord, "Avdo Mededović, Guslar", *Journal of American Folklore*, c. 69 (1956), 320-30. Lord, bu ilginç makalede, Parry'nin 1935'te yaptığı bir deneyi aktarıyor: Parry, Avdo'nun bilmediğini öğrendiği epik bir şarkıyı Avdo'nun da bulunduğu bir ortamda başka bir şarkıcıya söyler. Diğer şarkıcı 2,297 dizelik bu epik şarkıyı söyler ve bitirdiğinde Parry Avdo'ya şarkıyı kendisinin de söyleyip söyleyemeyeceğini sorar. Avdo şarkının 6.313 dizelik bir yorumunu söyler. 1951'de, Lord, Avdo'dan dinlediği fakat Avdo'nun Parry için söylediği o günden beri söylemediğini ve 1935 yılından beri duymadığını iddia ettiği bu aynı şarkıyı ortaya çıkardı. (y.n.)